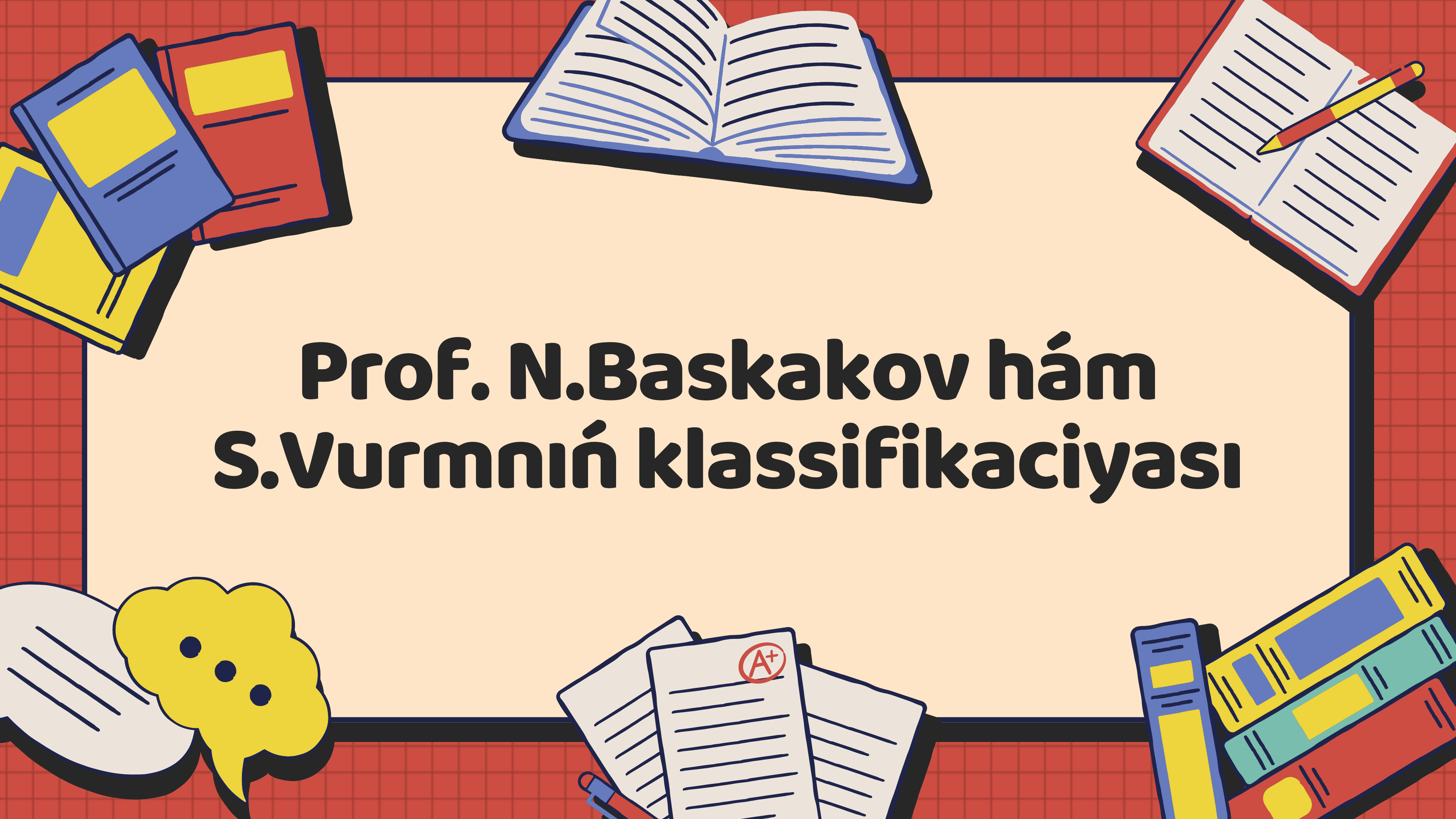

The background is a light beige rectangular area with a dark blue border, set against a red grid pattern. The illustration includes several books: a stack of three (blue, red, yellow) in the top left; an open blue book in the top center; a notebook with a red cover and a yellow pencil in the top right; a stack of four (blue, yellow, teal, red) in the bottom right; and a stack of papers with an 'A+' grade in the bottom center. A yellow speech bubble with three dots is in the bottom left.

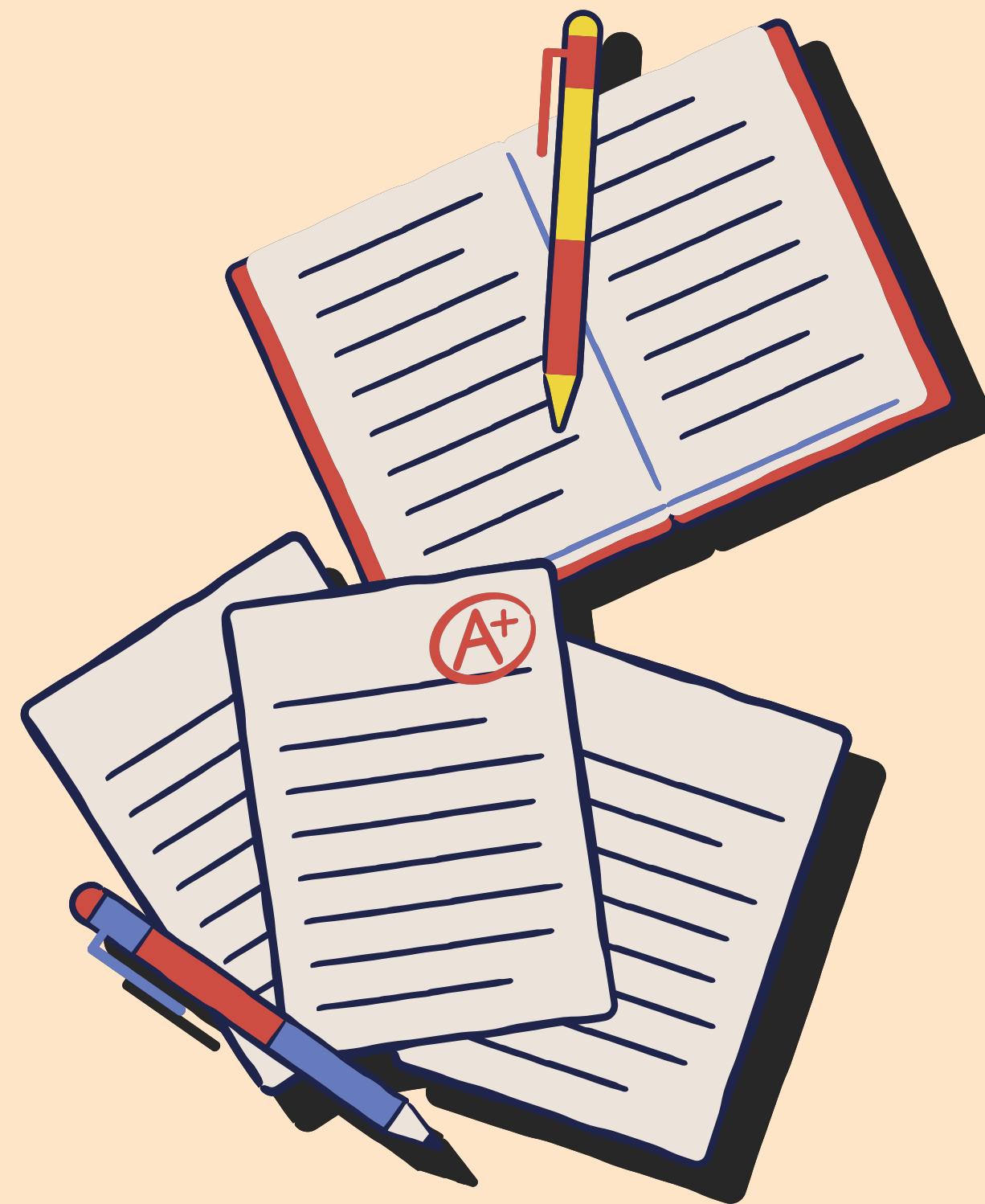
Prof. N.Baskakov hám S.Vurmniń klassifikaciyası

N.A.Baskakovtın miynetinde qubla dialekt esaplanğan Tórtkúl, Beruniy, Ámiwdárya rayonlarında jasaytuǵın qaraqalpaqlardıń tilinen jazıp alınğan tekstler berilgen. Biraq onda qaraqalpaq informatorlarınan jazıp alınğan materiallar júdá az. Bunıń sebebi pútkil respublikanıń arqa hám qubla dialektleri boyınsha túwelley material toplaw qıyınshılıq tuwdıradı. Ol óz miynetinde qaraqalpaq tiliniń jergilikli ózgesheliklerine sıpatlama bere otırıp, qaraqalpaq tilinde tiykarınan, arqa - shıǵıs hám qubla - batıs dialektleri bar ekenligin xalıqtıń janlı awızeki sóylew tili materialları tiykarında dáliyllep kórsetedi.

Arqa - shıǵıs dialektine Qaraózek, Taxtakópir hám Moynaq rayonların kirgizedi. Buǵan qazaq hám qaraqalpaq tilleriniń bir - birine tásiiri nátiyjesinde payda bolǵan Taxtakópir rayonındaǵı aralas sóylesimlerdi de qosadı. Qubla - batıs dialektine respublikamızdıń Shimbay, Kegeyli, Qońırat, Xojeli, Shomanay, Ámiwdárya (burınǵı Qıpshaq), Beruniy (burınǵı Shabbaz), Tórtkúl rayonlarında jasaytuǵın qaraqalpaqlardıń awızeki sóylew tiliniń úlgilerin misal etip aladı.

N.A.Baskakov arqa - shıǵıs dialektin qubla - batıs dialektinen ayırıwshı sıpatlı belgiler sıpatında xalıqtıń awızeki sóylew tilindegi fonetikalıq ózgesheliklerdi kórsetedi.

1. Arqa - shıǵıs dialektinde a foneması joq, al ol qubla - batis dialektinde bar;
2. Qubla - batis dialektine salıstırǵanda arqa - shıǵıs dialektinde dawıslılardıń emeski seziletuǵın erinlik únlesligi boladı;
3. Arqa - shıǵıs dialektindegi geypara sózlerde erinlik emes dawıslılardıń bar ekenligi seziledi; buǵan qubla - batis dialektinde erinlik dawıslılar cáykes keledi; bızav // buzav, mıltaq // mılúk hám t.b.

4. Arqa - shıǵıs dialektine «j» law sıpatlı bolsa, qubla - batıs dialektinde sóz basında «dj» qollanıladi;
5. Arqa - shıǵıs dialektinde sóz basında b únli dawıssız ayılса, qubla - batıs dialektinde b/p sesleri ayıladi: buv // puv.
6. Arqa - shıǵıs dialektinde sózdiń basında t hám kk / k únsiz dawıssızları, qubla - batıs dialektinde únli dawıssızlar ushırasadı: tuz // duz, tizgin // duzgin hám t.b.
7. Arqa - shıǵıs dialektinde h foneması qollanılmaydı, qubla - batıs dialektinde bul fonema júdá jiyi qollanıladi;

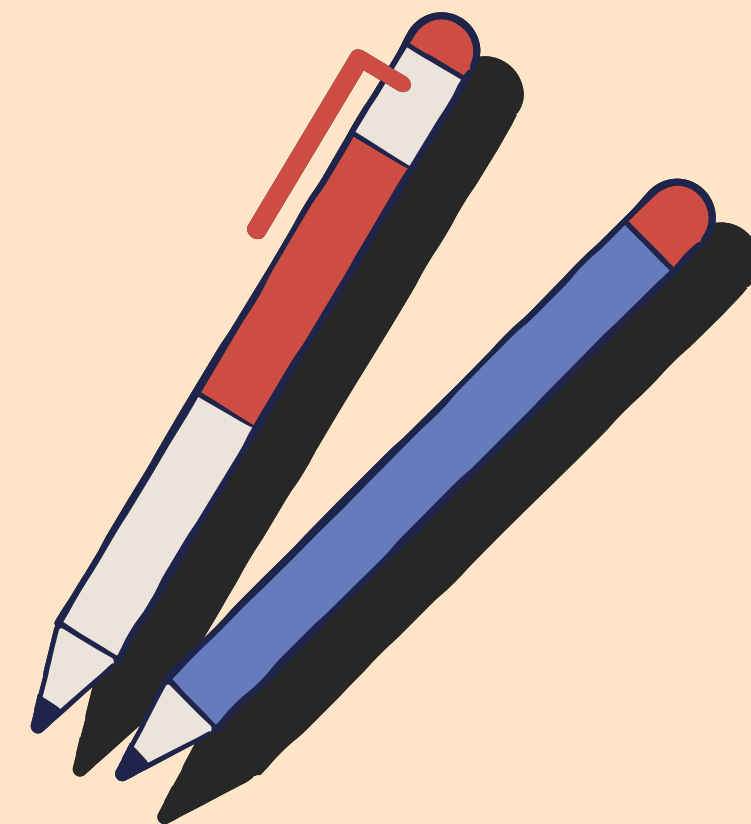
Qaraqalpaq tiliniń dialektlerin ekinshi ret klassifikaciyalagán alım sırt elli tyurkolog prof. S.Vurm bolıp esaplanadı. Ol óz miynetinde qaraqalpaq tilinde úsh dialekti atap ótip, olardaǵı fonetikalıq, grammatikalıq hám sóz shaqaplarındaǵı ayırmashılıq belgilerdi kórsetedi. S.Vurmniń pikirinshe qaraqalpaq tili Qońırat, Shax - Abbaz - Wáliy (Shabbaz, házirgi Beruniy) hám Qarasaqal dialektlerinen ibarat.

Onıń pikirinshe Qońırat dialektinde ózbek tiliniń tásiiri bar. Bul tásirlerdiń tildiń fonetika, leksika, grammatika tarawlarında kórinetuǵınlıǵın mısallar arqalı kórsetken.

Shax - Abbas Wáliy dialektinde de ózbek tiliniń tásiiri bar, biraq bul Qońırat dialektine qaraǵanda basqasharaq degen pikirdi aytadı.

S.Vurm bul dialekti haqıyqıy qaraqalpaq tiliniń birden - bir jaqsı úlgesi dep dáliylleydi. Onda qazaq tili ushın sıpatlı geypara belgiler hám túrkmen tiliniń tásirin yadqa túsiriwshi azı - kem belgiler bar deydi. S.Vurm óz izertlewlerinde Qarasaqal dialekti boyınsha geypara boljawlardı ǵana keltiredi

N.A.Baskakov tárepinen joqarıda keltirilgen qaraqalpaq tili dialektleriniń klassifikaciyası kóp jıllıq (20 jıl) baqlawlar hám xalıqtıń awızeki sóylew tili hám onıń dialektlik ózgesheliklerin izertlew arqalı, janlı sóylew tiliniń isenimli deregi bar maǵlıwmatlarǵa tiykarlanǵan tildiń dialektlerin klassifikaciyalawdaǵı birinshi adım bolıp esaplanadı.

Sonlıqtan da, qaraqalpaq tili dialektleriniń bul klassifikaciyasý jiklewdiń fonetikalıq, grammatikalıq hám leksika - semantikalıq belgilerin tolıq qamtımaǵanına hám ulıwma xalıqlıq awızeki sóylew tilindegi eki dialekttiń aymaqlıq jaqtan bóliniwindegi natuwrılıqqa qaramastan úlken áhmiyetke iye.

Al S.Vurm tárepinen dialektlerdi klassifikaciyalawǵa keletuǵın bolsaq, onda ol ápiwayı mısallar tiykarında - aq, óz pikirlerin dáliylley alǵan dep ayta almaymız, sebebi onıń materiallarında Qaraqalpaqstannıń tiykarǵı orınları Shımbay, Kegeyli, Nókis, Taxtakópir hám Moynaq rayonlarında jasaytuǵın xalqımızdıń awızeki sóylew tilindegi ózgeshelikler kórsetilmegen.

Ásirese, házirgi tilimizdiń úlgisine qaraqalpaq tiliniń Shabbaz (Shax - Abbaz - Wáliy) dialekti sanaladı dep tastıyıqlawı nadurıs. Sebebi, bul rayonda qaraqalpaqlar (házir ol Beruniy rayonı) birinshiden, sanı jaǵınan az, ekinshiden, olar biraz waqıtlardan beri Xorezmli ózbekler, túrkmenler hám qazaqlar menen qońsı jasaydı. Úshinshiden, prof. S.Vurmniń qaraqalpaq tiliniń dialektlerin klassifikaciyalawdaǵı barlıq fonetika - grammatikalıq shegaralawshı belgiler, biziń tilimizdiń dialektlerin sıpatlawdaǵı haqıyqıy dáliyl bola almaydı.

